Rozprawy Komisji Językowej ŁTN, t. LXII, 2016
ISSN 0076-0390
e-ISSN 2450-9310

*Elżbieta Umińska-Tytoń**

PLANOWANE BADANIA MIKROTOPONIMÓW W POLSCE (KOMUNIKAT)

PLANS FOR RESEARCHES ON MICROTOPONYMS IN POLAND (STATEMENT)

Abstract

The message contains information about the set of field names and the planned approach to it in a form of a digital database with the onomastic coverage. The onomastic material is expected to be shown on digital maps.

Keywords: microtoponymy, toponomastics

Słowa kluczowe: mikrotoponimia, toponomastyka

Przez długi czas przedmiotem badań toponomastycznych w Polsce były głównie nazwy miejscowości; nazwami terenowymi nie interesowano się niemal zupełnie. W centrum zainteresowania były bowiem zagadnienia historii osadnictwa, dla których ważnym materiałem językowym okazały się nazwy wsi i osiedli. Z czasem sięgnięto do innych nazw geograficznych. Jako pierwsze powstały, opracowane w dwudziestoleciu międzywojennym, trzy monografie dotyczące górskich nazw terenowych – Bojkowszczyzny [Rudnicki, 1939], Huculszczyzny [Hrabec, 1950] i Łemkowszczyzny [Stieber, 1948–1949]. Ożywienie badań dotyczących mikrotoponimów przypada na drugą połowę lat pięćdziesiątych XX wieku. Sprzyjał im intensywny w tym czasie rozwój badań gwarowych. W ślad za nimi powstawały monografie regionalne Orawy [Gołębiowska, 1964], Śląska [Dejna, 1956], Lubelszczyzny [Łesiów, 1972] itd.

* Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Katedra Historii Języka Polskiego, ul. Pomorska 171/173, 90-236 Łódź; e-mail: e.tytoniowa@wp.pl.

Do zebrania pokaźnego materiału nazw terenowych przyczyniła się akcja weryfikacji całego nazewnictwa geograficznego prowadzona przez Komisję Ustalania Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych. Wówczas, z inicjatywy profesora Stefana Hrabca, w Uniwersytecie Łódzkim zaczęto gromadzić nazwy pól, łąk, lasów, pastwisk, bagien, dróg i tym podobnych obiektów fizjograficznych z obszaru całego kraju, z wyjątkiem terenów, które po II wojnie zostały włączone do Polski.

Wykorzystując maszynopisy udostępniane najpierw przez Urząd Rady Ministrów, a następnie przez Ministerstwo Administracji, Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska, zawierające nazwy w postaci zanotowanej przez eksploratorów oraz nazwy urzędowe ustalone przez Komisję, zgromadzono nazwy gruntowe z terenu byłych województw białostockiego, bydgoskiego, gdańskiego, katowickiego, kieleckiego, krakowskiego, lubelskiego, łódzkiego, poznańskiego, rzeszowskiego i warszawskiego. W ten sposób powstała kartoteka obejmująca około 160 000 kartek, zawierająca około 60 000 różnych nazw.

Po śmierci profesora Hrabca materiały znalazły się w dyspozycji nowego kierownika Katedry Współczesnego Języka Polskiego profesora Witolda Śmiecha. Dostrzegał on mankamenty materiału językowego zgromadzonego w kartotece, wynikające z wielkiej liczby eksploratorów, której skutkiem są niekonsekwencje zapisów gwarowych, braki kontekstów składniowych pozwalających ocenić stopień stabilizacji danej formy (zwłaszcza wyrażeń przyimkowych), niekiedy dość ogólnikowe, nieprecyzyjne objaśnienia rodzaju nazywanego obiektu, brak danych na temat motywacji nazw itd. Mimo to uznał, że kartoteka może i powinna służyć za podstawę słownika nazw terenowych, „który następnie może być punktem wyjścia do opracowania szeregu monografii onomastycznych, a w ogóle będzie cennym źródłem do lepszego poznania języka polskiego przede wszystkim pod względem słownictwa i morfologii" [Śmiech, 1983, s. 162].

Zasadniczy walor planowanego słownika upatrywał profesor w tym, że zgromadzi on wielką liczbę nazw terenowych z obszaru prawie całej Polski. Referując w 1982 roku na konferencji onomastycznej w Szczedrzyku plan projektowanego słownika, wskazywał na cele szczegółowe. Słownik miał przynieść odpowiedzi na następujące pytania:

1) „W jaki sposób tworzone są rozmaite typy nazw terenowych na obszarze poszczególnych dzielnic kraju?";

2) „Czy wszystkie te typy reprezentowane są na obszarze całego badanego terytorium, czy też tylko na pewnych jego częściach?";

3) „Jakie środki formalne służą do tworzenia tych nazw i jak przedstawia się sprawa ich użycia w różnych dzielnicach kraju"?;

4) „Jak wygląda przekształcanie się pewnych typów nazw kilkuwyrazowych w jednowyrazowe itd.?" [Śmiech, 1983, s. 165].

Prace nad słownikiem posuwały się wolno. Na przeszkodzie stały trudności kadrowe i finansowe. Próbny zeszyt ukazał się dopiero w 1997 roku i praktycznie zamknął ten etap pracy.

Równocześnie realizowana była druga idea badawcza profesora W. Śmiecha – podejmowanie szczegółowych problemów dotyczących wybranych typów nazw. Niestety, z większych prac można wymienić jedynie monografię Sławomiry Tomaszewskiej [1996] oraz Witolda Śmiecha [1996]. Pracy tej profesor nie zdążył dokończyć. Po śmierci autora przygotował ją do druku Sławomir Gala. Niewiele obszerniej przedstawia się wykaz artykułów powstałych na materiale zaczerpniętym z kartoteki słownika. Mimo sporządzenia indeksów w układzie alfabetycznym i *a tergo*, przeszukiwanie obszernego materiału pod kątem zamierzonego problemu było żmudne i czasochłonne. Wykaz powstałych artykułów załączam na końcu niniejszej pracy, by pokazać potencjalne możliwości tkwiące w omawianym materiale.

Badania nazewnictwa terenowego intensywnie prowadzono w różnych ośrodkach w kraju. Powstały bogate kartoteki nazw terenowych z różnych obszarów [Biolik, 1994; Breza, 1974 i następne z cyklu „Pomorskich Monografii Toponomastycznych"; Kondratiuk, 1985; Myszka, 2006; Pawłowski, 1984; Rzetelska-Feleszko, Duma, 2008–2013 i in.]. Pole badawcze poszerzono o materiał historyczny ekscerpowany z dokumentów [Wolf, Rzetelska-Feleszko, 1982; Mrózek, 1990]. Mimo to w obszernym wykazie powstałych w ostatnich latach monograficznych opracowań makro- i mikrotoponimii poszczególnych ośrodków, zamieszczonym we wstępie do tomu *Mikrotoponimia i makrotoponimia. Problematyka wstępna* [Gałkowski, Gliwa, 2014, s. 13–15], wciąż zdecydowanie dominują prace poświęcone nazwom miejscowości. Jakkolwiek zbiór opracowań regionalnych zasobów mikrotoponimii jest coraz bogatszy, to wciąż brakuje ujęcia scalającego, ujmującego nazwy terenowe w skali ogólnopolskiej. Tak więc cele badawcze wytyczone przed laty przez W. Śmiecha do dziś nie doczekały się realizacji.

Idea ponownego podjęcia pracy nad zgromadzonym w Katedrze Współczesnego Języka Polskiego materiałem mikrotoponimicznym wróciła w czasie obrad XVIII Międzynarodowej i Ogólnopolskiej Konferencji Onomastycznej w Łodzi w 2013 roku. Stwierdzono wówczas, że cele badawcze wytyczone przed laty przez W. Śmiecha wciąż pozostają w mocy. Jednak postęp, jaki nastąpił w zakresie narzędzi badawczych, pozwala szukać dla tych celów innych rozwiązań niż tradycyjny słownik.

Powstał zatem projekt opracowania i opublikowania nazw zgromadzonych w kartotece w formie aplikacji komputerowej (bazy danych i wyszukiwarki) oraz interaktywnych map cyfrowych (tzw. map GIS). Planuje się, że ukazanie nazw terenowych na mapie Polski uwidoczni ich związek z warunkami naturalnymi i ukształtowaniem terenu lub zerwanie tego związku oraz pozwoli wykazać związek określonych struktur nazewniczych z terenem i jego gwarą. Tym samym możliwe będzie podjęcie choćby w części rozważań nad motywacją nazw. Co szczególnie cenne, planowana aplikacja umożliwi wybór materiału językowego pod kątem różnorodnych kryteriów (strukturalnych i geograficznych), co znacznie ułatwi i przyspieszy prace nad różnymi zagadnieniami szczegółowymi.

Aplikacja ma mieć charakter otwarty, dzięki czemu możliwe będzie uzupełnianie materiału o nowe dane (np. z obszarów niezbadanych wcześniej, z nowszych badań regionalnych lub z dokumentów historycznych itp.). Tym samym powstanie solidna podstawa do syntezy polskiej mikrotoponimii.

W dalszej przyszłości otwiera się perspektywa włączenia polskiej aplikacji do badań ogólnosłowiańskich. W wielu krajach słowiańskich analogiczne prace już trwają.

Jest to zadanie niezwykle ważne, obecnie – na skutek różnorodnych zmian cywilizacyjnych powodujących istotne zmiany w krajobrazie (niwelacja terenu, osuszanie gruntów, zanik pól uprawnych itp.) – wiele nazw terenowych ginie bowiem bezpowrotnie lub zmienia swój charakter (np. stając się elementem urbonimii lub makrotoponimii). W tym stanie rzeczy dokumentacja nazw terenowych, zarówno wciąż funkcjonujących w komunikacji międzyludzkiej, jak i tych już zapomnianych, które zniknęły wraz z nazywanymi obiektami, jest pilnym i ważnym zadaniem onomastów. Planowane narzędzia badawcze dadzą możliwość obserwowania dalszego rozwoju systemu mikrotoponimicznego i pojawiania się ewentualnych nowych tendencji i mechanizmów rozwojowych.

Naszkicowany tu projekt badawczy znakomicie pokazuje, w jakim stopniu rozwój metod cyfrowych rewolucjonizuje metodologię badań onomastycznych, zwłaszcza przez umożliwienie sprawnego operowania dużym materiałem językowym. Zadaniem uczniów profesora W. Śmiecha jest wykorzystanie nowych możliwości technicznych dla zrealizowania planów badawczych Mistrza.

WYKAZ ARTYKUŁÓW POWSTAŁYCH NA PODSTAWIE MATERIAŁÓW Z KARTOTEKI SŁOWNIKA NAZW TERENOWYCH POLSKI

MĄCZYŃSKI Jan, 1993, Nazwy terenowe typu Korea, Ameryka, Sachalin na obszarze Polski, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica”, 27, s. 169–182.

Ostromęcka-Frączak Bożena, 1985, Terenowe nazwy własne z przyrostkiem -ank(a) na obszarze Polski, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica", 11, s. 37–57.

Różycka Izabela, 1989, Nazwy buk (Fagus Silvatica), cis (Taxus Baccata), jawor (Acer Pseudoplatanus), modrzew (Larix Polonica) i pochodne w mikrotoponimii polskiej, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica", 20, s. 53–99.

Różycka Izabela, 2001, Mikrotoponimy motywowane przez nazwy kolorów w kartotece Słownika nazw terenowych Polski, w: K. Michalewski, red., Współczesna leksyka, cz. II, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 76–88.

Różycka Izabela, 2003, Mikrotoponimy złożone z podstawą werbalną, w: M. Biolik, red., Metodologia badań onomastycznych, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 352–363.

Śmiech Witold, 1987, Przypadki zmiany przynależności wyrazów do określonych części mowy w nazwach terenowych Polski, „Beiträge zur Slavistik", VII, s. 259–264.

Śmiech Witold, 1991, Isep (i pochodne) – polska nazwa terenowa i miejscowa, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu. Księga pamiątkowa ku czci prof. dr. Henryka Borka", Wydawnictwo WSP w Opolu, Warszawa–Wrocław, s. 301–302.

Umińska-Tytoń Elżbieta, 1988, Terenowe nazwy podkreślające walory krajobrazu, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN", XXXIV, s. 273–278.

Umińska-Tytoń Elżbieta, 1989, Polskie nazwy terenowe od imion kobiecych, „Onomastica", XXXIII, s. 31–59.

BIBLIOGRAFIA

Biolik Maria, 1994, Mikrotoponimia byłego powiatu ostródzkiego, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie, Olsztyn.

Breza Edward, 1974, Toponimia powiatu kościerskiego, Gdańskie Towarzystwo Naukowe, Gdańsk.

Dejna Karol, 1956, Terenowe nazwy śląskie, „Onomastica", II, s. 103–126.

Gałkowski Artur, Gliwa Renata, red., 2014, Mikrotoponimia i makrotoponimia. Problematyka wstępna, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

Gołębiowska Teresa, 1964, Terenowe nazwy orawskie, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

Hrabec Stefan, 1950, Nazwy geograficzne Huculszczyzny, Polska Akademia Umiejętności, Kraków.

Kondratiuk Michał, 1985, Elementy bałtyckie w toponimii i mikrotoponimii regionu białostockiego, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.

Łesiów Michał, 1972, Terenowe nazwy własne Lubelszczyzny, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin.
Mrózek Robert, 1990, System mikrotoponimiczny Śląska Cieszyńskiego XVIII wieku, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
Myszka Agnieszka, 2006, Toponimia powiatu strzyżowskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
Pawłowski Edward, 1984, Nazwy terenowe ziemi sądeckiej, Ossolineum, Wrocław.
Rzetelska-Feleszko Ewa, Duma Jerzy, 2008–2013, Nazwy terenowe Pomorza Zachodniego zawierające elementy słowiańskie, Instytut Slawistyki PAN, Warszawa.
Rudnicki Jarosław, 1939, Nazwy geograficzne Bojkowszczyzny, Kasa im. Mianowskiego, Instytut Popierania Polskiej Twórczości Naukowej, Lwów.
Stieber Zdzisław, 1948–1949, Toponomastyka Łemkowszczyzny, vol. I–II, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
Śmiech Witold, 1983, Słownik nazw terenowych Polski, „Onomastica", XXVII, s. 161–173.
Śmiech Witold, 1996, Przymiotnikowe nazwy terenowe Polski, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
Tomaszewska Sławomira, 1996, Polskie mikrotoponimy motywowane wyrażeniami przyimkowymi, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
Wolff Adam, Rzetelska-Feleszko Ewa, 1982, Mazowieckie nazwy terenowe do końca XVI wieku, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

Elżbieta Umińska-Tytoń

PLANOWANE BADANIA MIKROTOPONIMÓW W POLSCE (KOMUNIKAT)

Streszczenie

W komunikacie przedstawiono historię powstawania kartoteki nazw terenowych Polski, istniejącej w Katedrze Współczesnego Języka Polskiego w Uniwersytecie Łódzkim. Wskazano na zalety zgromadzonego materiału, a następnie przedstawiono projekt objęcia go badaniem wykorzystującym nowoczesne metody cyfrowe. Zaproponowano opracowanie i opublikowanie nazw w formie aplikacji komputerowej (bazy danych i wyszukiwarki) oraz interaktywnych map cyfrowych. Powstanie dzięki temu nowoczesna baza danych umożliwiająca sprawne, w miarę szybkie operowanie dużym materiałem, rozszerzanie go o nowe dane, wreszcie opracowanie syntezy mikrotoponimów na terenie Polski.

PLANS FOR RESEARCHES ON MICROTOPONYMS IN POLAND (STATEMENT)

Summary

The statement presents the origin of card index of Polish toponyms, which exists in the Department of Contemporary Polish Language at the University of Lodz.

The statement shows the advantages of gathered material. It also suggests that this material should be covered by the study using modern digital methods.

It was also proposed to elaborate and publish the names in the form of a computer application (database, browser and search engine) and interactive digital maps.

This could give us modern database which would enable efficient manipulation on the large material. It would also give us an opportunity to expand the material with new data. Finally, thanks to this database a synthesis of Polish microtoponyms could be elaborated.